

Varla brot eða vondir menn?

Orðræða um kynferðisbrot og skrímslavæðing í fjölmiðlum og athugasemdakerfum

Ívar Karl Bjarnason, sjálfstætt starfandi fræðimaður
Gyða Margrét Pétursdóttir, dósent í kynjafræði, Háskóli Íslands

Útdráttur: Í þessari grein er skoðað hvernig orðræða um kynferðisofbeldi og gerendur birtist í umfjöllun um afturköllun á ráðningu meints geranda til kennslu við háskóla. Til þess var orðræðugreiningu í anda Foucault beitt á umfjöllun fjölmiðla, innsendar greinar, bloggsvæði og athugasemdakerfi. Þá var innihaldsgreining notuð til þess að greina kyngervi ummælenda, fjölda ummæla eftir kyngervi og skoðanir hverra fengu brautargengi. Karlar voru þar í meirihluta og áttu mun fleiri ummæli á sama tíma og fleiri karlar fengu skoðanir sínar endurfluttar í fjölmiðlum. Niðurstöður rannsóknarinnar gefa til kynna að orðræða um kynferðisbrot byggji á stigveldi þeirra þar sem líkamlegt kynferðisofbeldi sé notað sem viðmið sem undirskipi og útiloki annars konar kynferðisbrot sem varla eru talin taka því að tala um. Þar af leiðir að brot sem samræmast ekki þess háttar líkamlegum kynferðisbrotum eru síður talin vera brot. Samhliða skýrri aðgreiningu í kynferðisofbeldi og ekki ofbeldi má svo sjá skýran aðskilnað milli brotamanna og annarra. Skiptast viðhorf til meints geranda brotanna eftir þeim línun þar sem hann er, í krafti skrímslavæðingar kynferðisbrotamanna, ýmist álitinn vera ógeðfellt skrímsli eða, vegna ósamræmanleika mannkosta hans við ímynd skrímslisins, ólöstuð hetja.

Lykilorð: Kynferðisofbeldi • kynferðisleg áreitni • stigveldi kynferðisofbeldis • samfellulíkan kynferðisofbeldis • skrímslavæðing

Abstract: This article looks to identify discourses about sexual violence and perpetrators as they appear in discussions about the revocation of an alleged perpetrator's previously announced recruitment to an Icelandic university. Foucaultian discourse analysis was applied to data from media discussions, opinion pieces, blogs and comment sections. Content analysis was used to find the gender composition of commenters. The majority of commenters were male, they commented the most and their views were more often recounted in the media. The main findings of the research indicate that discourse about sexual violence relies upon a hierarchy where physical sexual violence is used as a norm against which other sexual violations are subordinated and excluded, and therefore not worth speaking about. Nor are they thought to warrant any feeling of violation. Just as violation is clearly

separated from non-violation so is violator from non-violator. Persuasions about perpetrators generally fall on either side of the clear cut, where, in accordance with monsterification, the perpetrator is seen as a foul monster or, because of the inability to reconcile his amiable qualities with the monstrous image, he is seen as an immaculate hero.

Keywords: Sexual violence • sexual harassment • hierarchy of sexual violence • continuum of sexual violence • monsterification

Inngangur

Orðræðan ákvarðar hvað er álitid kynferðisbrot og hvað ekki. Hún mótar viðbrögð almennings, viðhorf og eftirköst (Alcoff, 2018). Í byrjun árs 2012 var birt tímaritsumfjöllun um meint kynferðisbrot ásamt viðtali við þolanda þeirra. Nefndur gerandi í málinu var opinber persóna sem hafði gegnt margvíslegum opinberum hlutverkum á löngum ferli sínum (Þóra Tómasdóttir, 2012a; 2012b). Í kjölfarið fylgdi því mikil umræða. Einu og hálfu ári síðar var tilkynnt að hann myndi sinna kennslu við háskóla. Til að byrja með fékk tilkynningin lítil almenn viðbrögð, en nokkrum dögum seinna skrifuðu tvær konur, önnur er þekkt fyrir femíníska baráttu, opið bréf sem birt var í fjölmiðlum og gagnrýndu þar ráðninguna harðlega (DV.is, 2013a; Háskólinn fundar vegna meints „dónakarls“, 2013). Tóku þær upp að nýju þá umræðu sem áður hafði átt sér stað en hafði nú þagnað og settu ráðningu hans í samhengi við meint kynferðisbrot. Vitnuðu þær í kynferðisleg bréf sem hann hafði sent þolanda, sem þá var á unglingsaldri, og fóru fram á að svarað yrði fyrir ráðninguna sem þær sögðu lítilsvirðandi fyrir þolendur hans sem og alla þolendur kynferðisofbeldis. Í kjölfarið fylgdi gríðarleg umræða um málið og ráðningin var dregin til baka. Þekktar persónur úr samfélaginu skiptust á að segja sína skoðun, bæði í bloggskrifum og skoðanagreinum í fjölmiðlum, fjöldi fólks lýsti eigin álit í athugasemdakerfum og fjölmiðlar fylgdu málinu náið eftir og greindu frá málsatvikum milli þess sem þeir endurfluttu skoðanaskrif þekktra einstaklinga. Fylgdi sú umræða málinu frá lokum ágúst 2013 og allt fram í febrúar 2014 þegar málinu lauk formlega með samkomulagi milli meints geranda og háskólans.

Þessi umræða varð fyrir valinu þar sem hún gefur færi á að greina ráðandi viðhorf og hugmyndir um kynferðisbrot önnur en nauðgun en jafnframt um kynferðislegt ofbeldi almennt. Í greininni er sýnt hvernig hin meintu brot eru í umræðunni um málið iðulega sett í samhengi við kynferðislega áreitni jafnvel þótt þau falli ekki endilega alltaf haganlega þar að. Þau eru skoðuð í ljósi kynferðislegrar áreitni, borin þar saman við og ýmist sögð passa þar við eða ekki. Í umræðum um málið er þannig jafnframt fjallað um skilgreiningar á kynferðislegri áreitni; hvað falli þar undir og hvað ekki, en með rannsókn þessari er einmitt ætlunin að nota orðræðugreiningu til þess að greina hugmyndir um kynferðisbrot sem ekki falla þægilega í einn flokk og um gerendur kynferðisbrota. Í greininni verður því skoðað með hvaða hætti fjallað var um kynferðisbrot almennt og kynferðisbrot sem ekki teljast nauðgun með það að markmiði að fanga hvernig stigveldi kynferðisbrota birtist. Umfjöllun um meintan geranda er greind og sýnt hvernig hann er ýmist álitinn veikur, vondur eða ólöstuð hetja. Einnig er

kyngevri þeirra sem þátt tóku í umfjölluninni innihaldsgreint, rýnt í kynjaskekkjuna og spurt hverjar séu hugsanlegar afleiðingar hennar.

Hér á eftir verður fyrst greint frá fræðilegum undirstöðum rannsóknarinnar, hvernig orðræðan endurspeglar ríkjandi samfélagsskipan, samfellulíkani kynferðislegs ofbeldis, tíðni kynferðislegrar áreitni og lagalegum skilgreiningum á henni. Því næst er farið yfir öflun og greiningu gagna ásamt aðferðafræði rannsóknarinnar. Loks er greint frá niðurstöðum rannsóknarinnar, fyrst niðurstöðum innihaldsgreiningarinnar og svo niðurstöðum orðræðugreiningarinnar.

Samfélagsskipan, samfella kynferðisofbeldis og kynferðisleg áreitni

Orðræðan endurspeglar ríkjandi hugmyndir um kynferðisbrot, eðli þeirra, umsvif og áhrif. Þær hugmyndir falla þó oft frekar að ríkjandi valdaskipan samfélagsins en reynslu og upplifun þolenda. Bourdieu (1990) talar þannig um hvernig fólk tileinkar sér sinn eigin veruhátt, það er lífsvenjur, viðhorf, væntingar og tilhneigingar, við það að tilheyra samfélaginu. Þar sé það eins konar kerfisbundin formgerð eða skemu sem ráði skilningi okkar, hugsunum og aðgerðum. Að baki þeim liggja svo hið lærða en ómeðvitaða gildismat og viðhorf fólks sem álitin eru sjálfsögð og algild en taka iðulega mið af ráðandi samfélagsskipan og viðhalda með því forréttindum ríkjandi valdahóps þegar þau sýna vald hans sem sjálfsagt en jafnframt ákjósanlegt. Ráðandi samfélagsskipan er þannig endursköpuð og ríkjandi valdakerfum viðhaldið þegar einstaklingar læra að hugsa innan þess ramma sem þeim er settur. Eitt skýrasta dæmi þessarar virkni telur Bourdieu vera ríkjandi valdastöðu karla yfir konum (Bourdieu, 2001).

Flestir geta eflaust sammælt um alvarleika kynferðisbrota en þegar kemur að nánari útlitun, ákveðnum tilvikum og síðar eftirmálum er fólk ekki eins einhuga. Birtingarmyndir kynferðisofbeldis eru margvíslegar, hvort heldur sem er yrðingar, hegðun eða líkamlegt ofbeldi, þar sem sameiginlegur grundvöllur er valdbeiting. Þegar hins vegar kemur að orðræðu um ólíkar birtingarmyndir kynferðisofbeldis eru viðhorf meira á reiki og ákveðin brot fá frekar gjaldgengi meðan öðrum er skotið undan, iðulega þvert á upplifun og reynslu þolenda sem ósjaldan lýsa ótta og vanlíðan (Fileborn, 2013). Tilfinningar sem svo eru upplifaðar öðru sinni vegna viðbragða almennings (Kelly og Radford, 1996).

Eina leið til þess að skoða tengsl kynferðislegrar áreitni, kynferðislegs ofbeldis og annars kynbundins ofbeldis er að finna í samfellulíkani kynferðislegs ofbeldis (e. *continuum model of sexual violence*). Samfellulíkanið á uppruna sinn í hugmyndum Kelly (1987) en með því er horft á kynferðisofbeldi sem eina samfellda heild. Ólíkar birtingarmyndir kynbundins ofbeldis, kynferðislegrar áreitni og kynferðisofbeldis eru innbyrðis tengdar. Samfella kynferðisofbeldis undirstrikar þannig í fyrsta lagi þá sameiginlegu þætti kynbundins valdamisræmis sem liggja svo margvíslegum birtingarmyndum ofbeldis til grundvallar. Á sama tíma gefur það færi á því að greina fjölbreytta reynslu kvenna af þess háttar ofbeldi sem fellur þó ekki endilega haganlega undir þær fyrirfram gefnu flokkanir sem iðulega er miðað við. Þannig er full meðvitund um að einstaklingsbundin reynsla ólíkra kvenna af ofbeldi geti verið margbreytilegri en

svo að staðlaðir greiningarflokkar dugi til. Tiltekin brot geta þannig verið á mörkum ólíkra flokka, sem séu langt frá því að vera stöðugir, og færst þeirra á milli. Á þann hátt getur kynferðisleg áreitni tekið til gláps, látbragðs og athugasemda, en einnig verknaða sem allt eins geta flokkast sem líkamlegt kynferðisofbeldi eða nauðgun. Samfellulíkani kynferðisofbeldis er þess vegna ætlað að ná yfir hvers kyns framkomu sem fólk upplifir sem kynferðisofbeldi, allt frá hegðun sem yfirleitt er talin vægara brot, eða yfir höfuð ekki álitin brot, til hegðunar sem fellur undir lagalegar skilgreiningar á kynferðisbrotum (Kelly og Radford, 1990).

Í íslenskum lögum er lagt bann við kynferðislegri áreitni. Hugtakið kemur fyrir á tveimur stöðum í íslenskum lögum, annars vegar í lögum um jafna stöðu og jafnan rétt kvenna og karla nr. 10/2008 (hér eftir nefnd jafnréttislög) og hins vegar í XXII. kafla almennra hegningarlaga nr. 19/1940 sem snýr að kynferðisbrotum, sér í lagi 199. gr. laganna. Á báðum stöðum má greina þróun sem ætlað er að verja betur réttarstöðu brotþola. Með breytingarlögum nr. 61/2007 var kynferðisleg áreitni í hegningarlögum skilgreind rýmra en áður hafði verið. Neðri mörk kynferðislegrar áreitni voru með því rýmkuð á þann hátt að nú tekur ákvæðið ekki aðeins til líkamlegrar snertingar heldur einnig orðbragðs og táknrænnar hegðunar (Ragnheiður Bragadóttir, 2006). Þá var skilgreining jafnréttislaga á kynferðislegri áreitni, með lagabreytingunum nr. 62/2014, leiðrétt í takt við tilskipun Evrópusambandsins. Fram að því hafði verið greinilegt ósamræmi milli skilgreininga hinna íslensku jafnréttislaga og skilgreininga tilskipunar Evrópusambandsins. Misræmið fólst meðal annars í þeirri kröfu íslensku laganna að skýrt væri gefið í skyn að hegðunin væri óvelkomin, og í kröfunni um að áreitnin væri endurtekin til þess að geta talist kynferðisleg áreitni. Hvort tveggja lagði helst til mikla áherslu á viðbrögð þolanda, jafnvel þannig að þau hafi í raun skilgreint verknaðinn; að það sem í fyrsta sinn var ekki talið kynferðisleg áreitni hefði orðið það í annað sinn svo óviðeigandi háttsemi yrði þannig aðeins kynferðisleg áreitni eftir að þolandi hafi mótmælt henni. Það má því sjá viðleitni til þess að bregðast við því vandamáli.

Rannsóknir á kynferðisofbeldi hér á landi hafa helst snúið að nauðgunum (Finnborg Salome Steinþórsdóttir og Gyða Margrét Pétursdóttir, 2019; Hildur Fjóra Antonsdóttir og Þorbjörg Sigríður Gunnlaugsdóttir, 2013; Sigrún Júlíusdóttir, 2011). Þó má greinilega sjá stigvaxandi meðvitund um ólíkar birtingarmyndir kynferðisofbeldis og alvarleika þeirra, nú síðast í tengslum við Metoo-hreyfinguna þar sem athyglinni var einkum beint að kynferðislegri áreitni til þess að draga fram hversu viðamikil og gegnumgangandi vandamál það er í menningu okkar (Hearn, 2018; Mendes, Ringrose og Keller, 2018). Hingað til hefur áherslan í rannsóknum á kynferðislegri áreitni hérlendis verið á megindelegar tíðnikannanir. Þessum rannsóknum er ætlað að greina algengi kynferðislegrar áreitni og eru þær oftast en ekki bundnar við ákveðna starfsstétt eða afmarkaðan vettvang. Niðurstöður þeirra sýna fram á að verulegur hluti kvenna hefur orðið fyrir kynferðislegri áreitni (Finnborg Salome Steinþórsdóttir og Gyða Margrét Pétursdóttir, 2017; Hólmfríður K. Gunnarsdóttir, Herdís Sveinsdóttir, Jón Gunnar Bernburg og Hildur Friðriksdóttir, 2006; Steinunn Rögnvaldsdóttir, 2015). Mikilvægt er að rannsaka frekar kynferðislega áreitni og skoða hvernig talað er um kynferðislega áreitni og kynferðisbrot önnur en nauðgun og hvernig þau eru skilgreind í almennri umræðu.

Aðferðir og gögn

Tímabilið sem tekið var mið af við öflun gagnanna var frá 21. ágúst 2013, þegar tilkynnt var um fyrirhugaða kennslu meints geranda við háskólann, til 28. febrúar 2014, þ.e. út mánuðinn eftir að málinu hafði verið lokið með samkomulagi milli hans og háskólans. Þessi gögn eru fréttir, fréttatilkynningar, leiðarar og innsendar greinar í fréttatengdum miðlum auk gagna úr öðrum miðlum á borð við pistla á öðrum vefsvæðum og blogg færslur. Þar að auki var, eins og frekast var unnt, safnað saman öllum þeim ummælum sem birt voru við þessar fréttir, pistla og blogg færslur.

Gagnanna var aflað með leit í fréttasafni Fjölmiðlavaktarinnar. Þau komu úr öllum helstu fréttamiðlum landsins, það er að segja, RÚV (útvarpi, sjónvarpi og vef), Stöð 2 og Bylgjunni, Fréttablaðinu og visir.is, Morgunblaðinu (dagblaði, vef (mbl.is) og bloggi (blog.is)), DV (dagblaði, vef (dv.is) og bloggi), Fréttatímanum (dagblaði og vef (frettatiminn.is)), kjarninn.is, eyjan.is og pressan.is. Gögn úr öðrum miðlum en þeim sem finna mátti í fréttasafni Fjölmiðlavaktarinnar voru fundin með hjálp Google leitarvélarinnar. Þar ber helst að nefna efni af Knúz.is og úr Kvennablaðinu. Loks var athugasemdum lesenda við greinar netmiðlanna og blogg færslur safnað og allt sett saman í eitt word-skjal. Samantekið eru þetta rétt rúmar 500 blaðsíður af gögnum, með Times New Roman lettri í 12 punkta stærð og einföldu línubili. Heildarmagn gagnanna var sem nemur 167 einingum og er þá miðað við að hver einstök færsla (til að mynda ein frétt eða ein blogg færsla), að meðtöldum öllum ummælum sem þar eru skráð við, sé ein eining.

Tafla 1. Heildarmagn gagna eftir tegund miðils

	Netmiðlar og blogg	Dagblöð	Sjónvarp	Útvarp	Heild
Fjöldi eininga	113	38	6	10	167
Þar af einingar sem innihalda ummæli	53	0	0	0	53
Fjöldi ummæla	1564	0	0	0	1564

Gögn rannsóknarinnar byggja að hluta á ummælum nafngreindra einstaklinga. Þar sem ætlunin með rannsókninni er að skoða samfélagsleg hugmyndakerfi og ráðandi viðhorf er hér valið að birta ekki nöfn einstakra aðila. Með því er ætlunin að beina athyglinni frá hinu sértæka og að hinu almenna. Í þeim tilvikum þegar álitid er að persóna höfundar geti í krafti áhrifavalds hans haft mótandi áhrif á orðræðuna var farin sú leið að tilgreina stöðu viðkomandi. Þá verður í beinum tilvitnunum notast við orðalag og ritun höfunda, hvort sem hún samræmist hefðbundnum stafsetningar- og málfræðireglum eða ekki.

Þeim mun viðkvæmari eru þó þeir þættir er snúa að því raunverulega fólki sem málið varðar eða beinlínis er fjallað um. Þess vegna ber að sýna því virðingu að fjallað er um raunverulegt fólk. Að því sögðu teljum við mikilvægt að standa með þolendum kynferðisofbeldis og að greinin verði þar af leiðandi skrifuð út frá þolendamiðuðu

sjónarmiði. Þannig er tekin afstaða með þolanda og öðrum þolendum kynferðisofbeldis þegar gengið er út frá upplifunum þeirra og reynslu. Við teljum brotin gegn þolanda vera kynferðisbrot. Ekki endilega í skilningi laga, enda gerum við ekki ráð fyrir að lögin endurspegli algerlega upplifun þolenda, heldur í þeim skilningi að þolandi upplifði gjörðir geranda sem svo. Munum við því tala hér um brotin í takt við upplifun þolanda. Hins vegar er öllu flóknara hvernig tala skuli um gerandann í málinu, hann er eftir sem áður ódæmdur vegna málsins. Svo orð okkar verði ekki lesin á þá leið að við segjum hann vera kynferðisbrotamann í skilningi laga höfum við ákveðið að fara þá leið að vísa til hans sem meints geranda og háttsemi hans sem gjörða hans. Endurspeglar það jafnframt hin víðtæku viðhorf að þetta hafi ekki verið brot eins og við munum greina frá í niðurstöðunum.

Femínísk nálgun er höfð að leiðarljósi við rannsóknina og henni er ætlað að stuðla að bættri stöðu undirokaðra hópa í samfélaginu. Markmiðið er að rannsóknin geti nýst sem innlegg í fræðilega umræðu um kynferðislegt ofbeldi svo stemma megi þar stigu við og rétta skekktan hlut þolenda þess. Samkvæmt femínískri þekkingarfræði er þekking, rétt eins og aðrir þættir menningar okkar og samfélags, sköpuð af fólki og því háð mannlegum þáttum. Þetta á við um sköpun vísindalegrar þekkingar sem er háð því hver skapar hana (Þorgerður Einarsdóttir, 2004). Hin hefðbundna krafa um hlutlægni fræðimanna er því aðeins til þess fallin að breiða yfir en ekki koma í veg fyrir að upplifun og viðhorf rannsakanda hafi áhrif á rannsókn. Sem mótsvar við þessu sé það þess vegna okkar rannsakenda að gera grein fyrir og vera meðvitaðir um þá þætti í fari okkar sem geti haft áhrif á rannsóknina (Harding, 1993). Í anda þessa munum við greina frá stöðu okkar gagnvart viðfangsefninu.

Ívar tilheyrir flestum þeim forréttindahópum sem hugsast getur. Hann er hvítur, ungur, háskólamenntaður, ófatlaður, grannur karl í gagnkynhneigðu sambandi og svo mætti lengi telja. Bent hefur verið á að ráðandi hópar geti „að sjálfsögðu skilið kúgun og óréttlæti, t.d. hvítir sem gagnrýna rasisma, gagnkynhneigðir sem styðja baráttu samkynhneigðra eða karlar sem styðja baráttu kvenna“ en það sýni að „sjónarmið og þekking er ekki eingöngu bundin við beina reynslu og upplifun heldur geta þau verið áunnin og lærd með vitrænni greiningu á heiminum“ (Þorgerður Einarsdóttir, 2004, bls. 223). Við vinnslu þessarar rannsóknar og í viðleitni Ívars til að staðsetja sig gagnvart henni fór hann að setja þætti úr lífi sínu og eigin upplifanir í nýtt samhengi sem hann hafði ekki tengt við áður. Þegar hann var á aldur við þolandann í málinu sem hér er til greiningar var hann ítrekað áreittur kynferðislega sem gerði það að verkum að hann kveið því að ganga til skóla og eiga á hættu að hitta þann sem áreitti hann. Ívar gat samt sem áður ekki skilgreint þessa ágengni og átti því erfitt með að skilja hvers vegna sér þætti þetta svona óþægilegt, eða yfirhöfuð samþykkja að sér þætti þetta óþægilegt og að sér mætti þykja það. Þessi reynsla rifjaðist upp við vinnslu rannsóknarinnar og gerði það að verkum að Ívar gat enn frekar sett sig í spor þolenda kynferðislegrar áreitni og skilið ferlið sem þau ganga í gegnum. Gyða, líkt og Ívar, hefur margvísleg samfélagsleg forréttindi en hefur þó ekki farið varhluta af ýmsum birtingarmyndum og afleiðingum karllægra yfirráða (Gyða Margrét Pétursdóttir, 2009; 2017). Hún hefur beitt sér í femínískri baráttu (Gyða Margrét Pétursdóttir, 2012) og í því máli sem fjallað er um

hér. Þá var Gyða starfandi við þá deild sem fékk geranda til starfa og beitti sér fyrir því að starfskraftarnir yrðu afþakkaðir (Gyða Margrét Pétursdóttir, 2017).

Við gagnagreiningu voru notaðar blandaðar aðferðir, annars vegar eigindlegar aðferðir orðræðugreiningar og hins vegar meginlegar aðferðir innihaldsgreiningar. Stuðst er við orðræðugreiningu í anda Michel Foucault. Samkvæmt honum er nauðsynlegt að greina orðræðu innan valdaformgerðar samfélagsins og þannig megi sjá hvernig þekking er tilgreind fyrir tilverknað orðræðunnar sem vinnur í krafti valds (Carabine, 2001). Vald og þekking eru hér tengd nánnum böndum og vísa víxlverkandi hvort á annað. Þannig er engin þekking sem ekki tekur mið af valdi á sama tíma og hún staðfestir valdatengsl, né heldur nokkur valdatengsl án grundvallar á samsvarandi sviði þekkingar (Foucault, 1995). Á þann hátt stýrir valdið staðhæfingum sem síðan stjórna hver annarri svo úr verður samhverf skipan sem ákvarðar hvað sé hægt að segja og hvað sé viðurkennt sem satt og rétt (Alcoff, 2018; Foucault, 1984). Valdið virkar þannig í gegnum orðræðuna og stýrir því hvernig við hugsum, tölum og högum okkur. Við orðræðugreiningu er sjónum sérstaklega beint að þeim hugmyndum sem sífelldu eru endurteknar, svokölluðum þrástefjum (e. *discursive theme*), en ekki síður að þögnum í orðræðunni, því sem ekki er talað um (Carabine, 2001; Ingólfur Ásgeir Jóhannesson, 2006). Þrástefin voru hér flokkuð í þemu, viðföng orðræðunnar fundin, innri tengsl milli orðræðna greind og skoðað hvaða orðræðubrögðum er beitt. Þá var leitað eftir gagnorðræðu. Loks voru áhrif orðræðunnar greind.

Stærsti hluti þeirra gagna sem rannsókn þessi byggir á eru ummæli við greinar og pistla á vefsvæðum fjölmiðla og bloggum. Þau gögn voru jafnframt innihaldsgreind til að greina kyngervi ummælenda. Innihaldsgreining er rannsóknaraðferð þar sem leitast er við að greina á kerfisbundinn hátt fyrirfram skilgreinda þætti eins og þeir koma fram í texta. Innihaldsgreining byggir á því að kóða gögnin í flokka á þann hátt að hægt sé að magngreina tíðni þeirra (Franzosi, 2008).

Magn þeirra upplýsinga sem hægt er að nálgast um ummælendur er mjög mismikið en það sem (nánast) alltaf kemur fram eru nöfn þeirra. Af nöfnunum er hægt að leiða kyngervi þeirra einstaklinga sem þar skrá ummæli sín og greina þannig hversu margir tjá sig undir karlkyns nafni, kvenkyns nafni eða óræðu nafni. Þó er ekki hægt að fullyrða að skráð nafn stemmi við kyngervi þess sem undir því skráir ummæli sín.

Þá voru nöfn þeirra sem skráð voru fyrir fréttum í fjölmiðlum flokkuð eftir kyngervi og þau svo talin, í 40 tilvikum af 85 var nafn skráð við frétt. Þá var jafnframt skoðað hveira orð og skoðanir komu fram í fjölmiðlum og fjöldi þeirra flokkaður eftir kyngervi. Var þar litið til skoðanaskrifa sem birtust í fjölmiðlum, einna helst í ritstjórnarpistlum og innsendum greinum, en einnig til þess þegar vitnað var í orð og skoðanir í fréttum, til að mynda þegar unnar voru fréttir upp úr bloggum þekktra einstaklinga og skoðanir þeirra endurfluttar eða þegar talað var við einstaklinga og þeir fengnir til þess að tjá sig um málið.

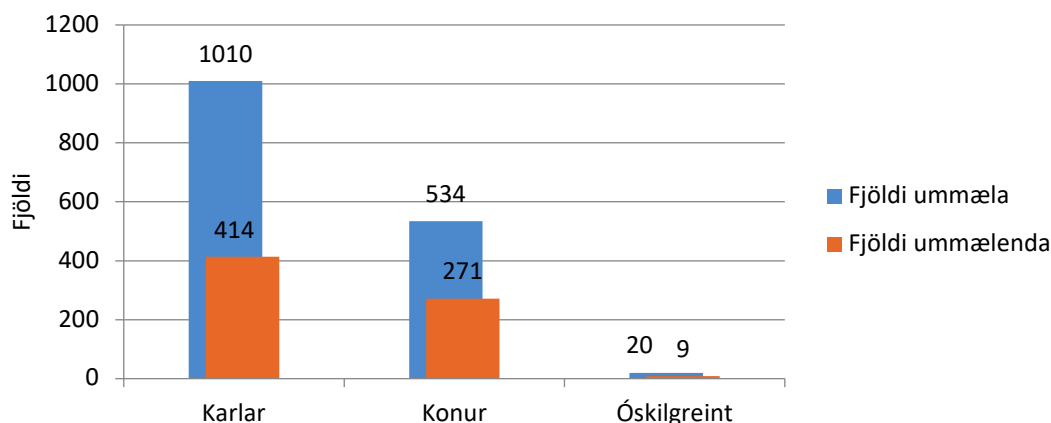
Niðurstöður

Hér verður greint frá niðurstöðum innihalds- og orðræðugreiningarinnar. Fyrst verður fjallað um virka í athugasemdum og orðræðuvald málsmetandi manna. Því næst um stigveldi kynferðisbrota og að lokum um skrímslavæðingu.

Virkir í athugasemdum og málsmetandi menn

Niðurstöður innihaldsgreiningarinnar sýna að töluverður munur er á þátttöku í umræðunum eftir kyngervi ummælenda (hér eftir flokkað í karla og konur eftir nöfnum). Af þeim 1564 ummælum sem finna mátti við greinar á tímabilinu voru 1010 skráð af körlum, eða rétt tæplega tveir þriðju hlutar ummæla, en 534 þeirra voru eftir konur eða um helmingi færri en ummæli karla. Önnur óskilgreind ummæli, eins og þau sem skráð voru nafnlaust eða undir dulnefni, voru aðeins 20 talsins.

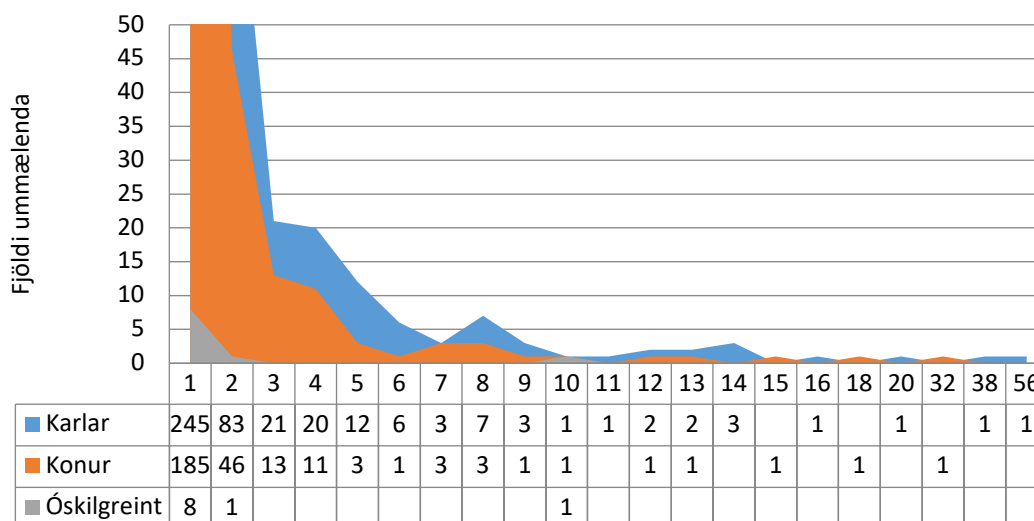
Eins og sjá má á mynd 1 er fjöldi þeirra karla sem skráði þessi ummæli 414 eða 59,9% þeirra 696 einstaklinga sem þátt tóku í umræðunum. Fjöldi þeirra kvenna sem þátt tóku í umræðunum er hins vegar 271 eða 38,8% af heildarfjölda ummælenda. Mun fleiri karlar taka þátt í umræðunum og skrá þeir einnig að meðaltali inn fleiri ummæli en konur, eða tæplega 2,5 ummæli fyrir hvern karl á móti rétt tæpum 2 ummælum fyrir hverja konu.

Mynd 1. Fjöldi ummæla og ummælenda eftir kyngervi

Skipting ummæla er þó fjarri því að vera svo jöfn milli einstaklinga, en dreifingu þeirra má sjá á mynd 2. Þeir sem þátt tóku í umræðunum voru verulega misvirkir í athugasemdum. Langflestir, eða 438, skrá aðeins inn ein ummæli; 245 karlar og 185 konur, 130 manns skrá tvenn ummæli; 83 karlar og 46 konur, og 21 karl og 13 konur skrá þrenn ummæli. Meira en helmingur ummælanna, eða 800 ummæli, er því skráður af þeim 602 einstaklingum sem skráð hafa inn þrenn eða færri ummæli. Hinn hluta ummælanna, 763 ummæli, eiga þeir 94 sem skráð hafa inn fern eða fleiri ummæli. Þeir sem flest ummæli eiga eru tveir karlar, annars vegar með 56 ummæli og hins vegar með 38. Sú kona sem flest ummæli á kemur svo þar á eftir, með 32 ummæli.

Mynd 2. Fjöldi ummælenda eftir ummæla fjölda

Til samanburðar má svo skoða hlut karla og kvenna í fjölmiðlunum og aðgengi þar að. Fréttamennirnir á bak við fréttir fjölmiðla eru sjaldnast tilgreindir en í þau 40 skipti þar sem það er gert eru karlarnir rétt rúmlega tvöfalt fleiri eða 27 á móti 13 konum. Þá er aðgengi karla og kvenna að fjölmiðlum ólíkt. Í fjölmiðlum eru birtar skoðanagreinar og/eða vitnað í fréttum í skoðanir 18 karla á móti 11 konum. Enn fremur er vitnað í 89 skipti í þessa karla en í 47 skipti í konurnar.

Greinilegt er því að hlutur karla í umræðum fjölmiðla og í athugasemdakerfum er stærri hvort heldur sem litið er á fjölda ummælenda, ummæla eða fréttamanna, eða aðgengi að fjölmiðlum til þess að koma skoðunum sínum á framfæri. Má setja það í samhengi við hugmyndir Dorothy Smith (2004) um hvers kyns þekkingin sé, en hún ræðir hvernig þekking og þekkingarsköpun sé ávallt háð ólíkum félagsheimum karla og kvenna sem ljái þeim ólíkt sjónarhorn á heiminn. Ekki er ástæða til þess að ætla annað en að þekkingarsköpun sú sem í orðræðunni birtist sé hér á sama hátt háð félagslegum heimi þeirra sem hana skapa. Hér er þó ekki gert ráð fyrir beinu orsakasamhengi, þ.e. að ríkjandi orðræður séu bein afleiðing ráðandi hluts karla í umræðunni, enda ljóst að ríkjandi orðræða er allt eins studd og staðfest af konum í ummælum. Þá er vert að vera var um þessa kynjaskekkju og ólíkt sjónarhorn þeirra sem skapa þekkinguna í orðræðunni.

Enn fremur má hér nefna að geta til orðræðustýringar er nátengd samfélagslegu valdi sem kemur meðal annars fram í félagslegri stöðu og aðgengi að fjölmiðlum (Van Dijk, 1995). Margir þeir sem gagnrýna afturköllun ráðningarinnar búa yfir slíku samfélagslegu valdi; pólítíkusar, fjölmiðlamenn og prófessorar:

[Háskólinn] sætir harðri gagnrýni vegna mála [meints geranda] en ráðning hans sem gestafyrirlesari við Háskólann var dregin til baka. [Karl], hagfræðiprófessor, [karl], félagsfræðiprófessor og [karl], fyrrverandi innanríkisráðherra, eru meðal margra sem hafa gagnrýnt málsmeðferðina opinberlega. [...] [karl], þingmaður, bættist svo í stækkandi hóp gagnrýnenda með grein í gærkvöldi (Jakob Bjarnar Grétarsson, 2013).

Áhrifavald þeirra og aðgengi að fjölmiðlum kemur skýrt fram í því hvernig facebook-færslur og persónuleg bloggskrif þeirra eru þrúfaldt endurflutt í fjölmiðlum (Eyjan.is, 31. ágúst 2013; Eyjan.is, 1. september 2013; Karen Kjartansdóttir, 2013). Slíka umfjöllun má greina í ljósi sterkra félagstengsla karla (e. *homosociality*) sem er ríkjandi í samfélagsskipan okkar, þar sem áhrifamenn styðja, í krafti karllægs valds síns, aðra karla en grafa um leið undan umfjöllun um kynferðisbrot sem fyrir vikið fá frekar viðgengist (Gyða Margrét Pétursdóttir, 2017). Þannig getur endurflutningur á skoðanaskrifum áhrifaríkra karla, umfram skrif annarra, haft áhrif á mótun orðræðunnar.

Stigveldi kynferðisbrota

Almennt má segja að brot meints gerenda séu lítilvæg fundin, stutt vísunum í orðræðu um alvarleika nauðgana og líkamlegs ofbeldis. Þannig er sagt að „það var ekki um nauðgun eða álíka um að ræða“ (DV.is, 31. ágúst 2013) og talað um að meintur gerandi:

[S]krifaði bréf en virðist ekki hafa átt í holdlegu sambandi við stúlkuna svo hann er eingöngu sekur um og hefur í reynd játað að hafa sent henni dónaleg bréf, það er ekki eins alvarlegur glæpur og að hafa holdleg mök við einstakling undir 18 ára aldri (Vansæmd rektors, 2013).

Hér eru líkamleg kynferðisbrot sett í hlutverk bölsins verra um leið og það er sett í samhengi við það hvernig brotið var á viðkomandi til þess að draga sýnilega úr alvarleika þeirra brota.

Ítrekað er notast við þennan samanburð og þrástaga á aðskilnaðinum þar á milli. Á þann hátt eru málsbætur meints gerenda sagðar vera „að verknaðinn framdi hann einungis í hugsunum og rituðum orðum. Hann lagði ekki hendur á neinn, eyðilagði engar eignir og stal engu“ (Griðastaður dónakarla?, 2013). Þá er talað um „gjörð sem nota bene voru í formi sagna en ekki líkhamlegra gjörða“ (DV.is, 28. ágúst 2018a). Þessi aðskilnaður verður jafnvel svo mikill að nánast algert rof verður þar á milli. Þannig má í einni athugasemd sjá hvernig talað er um „að meint brot hans lá í orðum í bréfi fyrir 10 árum og meintum hugsunum sem sumir telja þau orð lýsa, en EKKI framkvæmd þess sem þið ætlið honum að hafa hugsað“ (Háskólinn fundar vegna meints „dónakarls“, 2013). Eða eins og sá hinn sami segir berum orðum: „meintar hugsanir án athafna“. Með því móti verður líkamlegt kynferðisofbeldi að einhvers konar viðmiði fyrir kynferðisbrot en um leið eins og andstæða þeirra brota sem ekki falla þar undir. Þannig verður til andstæðupar sem ber með sér klofning í skilsmun á alvarleika sem í sinni ýktustu mynd verður jafnmikill muninum á gerðum og aðgerðaleyfi.

Þessi skýri aðskilnaður, þar sem líkamleg brot eru höfð fyrir viðmið, elur með því á hugmyndum um einhvers konar staðal um „raunverulegt brot“. Þetta kemur skýrt fram í þeim orðum, þar sem í andstöðu við „meint brot [geranda] [...], að hafa KANNSKI hugsað eitthvað“ er talað um „þá í samfélaginu sem í ALVÖRU hafa ekki bara mögulega hugsað heldur „framið“ raunverulegt kynferðisbrot“ (Háskólinn fundar vegna meints „dónakarls“, 2013). Þær hugmyndir sem þar koma fram samræmast fyllilega því sem Kelly (2001, bls. 5) kallar „sniðmát raunverulegrar nauðgunar“ (e. the real rape template). Þetta sniðmát Kelly vísar til þeirrar ímyndar sem fólk skapar

sér um nauðgun og verður að eins konar viðmiði í hugum þeirra. Þessar hugmyndir hafa jafnframt áhrif á það hverja megi segja hafa orðið fyrir kynferðisbrotum. Þannig má sjá hvernig ráðist er gegn því að talað sé um að meintur gerandi í málinu hafi verið „uppvís að því að hafa kynferðislega áreit barn á gróflegan hátt og misnotað valdastöðu sína“ á þeim forsendum að með því sé „bara [verið] að gera lítið úr þeirri reynslu fólks sem hefur í alvöru verið misnotað gróflega kynferðislega. Ég trúi ekki að slík reynsla sé eins og að fá bréf inn um lúguna frá þekktum pólitíkus“ (Segir kynjafræðinga hafa svínbeygt forráðamenn háskólans, 2013). Ljóst er þar með að í þessu stigveldi kynferðisofbeldis er reynsla af öðru en líkamlegu kynferðisofbeldi með afgerandi hætti undirskipuð reynslu af því líkamlega og með því gerð ómarktæk í samanburðinum. Andstæðuparið sem af því leiðir gerir það svo að verkum að þegar talað er um eitthvað minna en „alvöru brot“ sem kynferðisbrot er það álitnið lítisvirðandi fyrir þau sem „í alvöru“ hafa verið beitt kynferðislegu ofbeldi, en sú lítilsvirðing ræðst af því að gert er ráð fyrir að með því sé verið að leggja reynslu þeirra algerlega að jöfnu enda gefur andstæðuparið lítið sem ekkert rúm milli „raunverulegs brots“ og „ekki-brots“.

Þessi takmarkandi mynd af kynferðisbrotum útilokar þannig í krafti stigveldis kynferðisbrota þá þætti sem ekki eru álitnir nægilega alvarlegir til þess að geta talist til „raunverulegra brota“. Þetta samræmist vel greiningu þeirra Kelly og Radford (1998) sem bent hafa á að með því að einblína á greinarmun milli ólíkra gerða kynferðisbrota sé stöðum rennt undir stigveldi alvarleika sem komi bæði fram í lagalegri og almennri orðræðu. Þær tala þannig um miðlægt hlutverk laga í að ákveða hvað telst vera glæpur. Þetta hlutverk er markvisst nýtt í opnu bréfi hins meinta geranda, sem birtist daginn fyrir útgáfudag umfjöllunar Nýs lífs árið 2012, þar sem hann gengst við því að hafa sent kynferðislegt bréf til 16 ára „óþroskaðrar stúlku“: „Ég ætla að byrja á því að játa á mig sök“ en „[e]kki um kynferðislega áreitni“. Og hann ítrekar að „[þ]etta mál snýst ekki um kynferðisafbrot af neinu tagi“ um leið og hann þrástagað á lagalegri hlið þess og niðurfellingu („Mala domestica ...“, 2012).

Þær Kelly og Radford (1998) benda á að samhliða því að ákveða hvað sé glæpur þurfa lögin einnig að ákveða hvað sé það ekki. Af þeim sökum er því þörf á ótvíræðum skilum milli kynferðisbrota og ekki-kynferðisbrota. Til þess að skerpa á þeim aðskilnaði segja þær að yfirleitt sé farin sú leið að þrengja skilgreiningar sem taki þá gjarnan mið af öfgakenndustu birtingarmyndum kynferðisofbeldis, birtingarmyndum sem samsvara vel hugmyndum um „raunverulega nauðgun“. Með þessu segja þær horft framhjá reynslu fjölda kvenna þegar aðeins hluti af ásökunum þeirra sé álitinn réttmætur en önnur kynferðisbrot skilgreind sem minna alvarleg. Þannig sé gert lítið úr reynslu kvenna af kynferðisofbeldi eða henni hreinlega afneitað þegar reynt sé að skapa skýrar línur milli ofbeldis og ekki ofbeldis.

Veikur eða vondur eða ólöstuð hetja

Samhliða aðgreiningunni milli ofbeldis og ekki ofbeldis má sjá hvernig er að sama skapi skýrt skorið milli ofbeldismanna og annarra manna. Í því ljósi má gjarnan sjá klofning í viðhorfum gagnvart hinum meinta geranda þar sem hann er á annan veginn ekki talinn geta verið ofbeldismaður vegna mannkosta sinna (Háskólinn fundar vegna

meints „dónakarls“, 2013; Meinað að mæta í kistulagningu systur sinnar, 2013) eða, í ljósi brotanna gegn þolanda, á hinn veginn ítrekað sagður vera skrímsli (DV.is, 28. ágúst 2013a; Segir kynjafræðinga hafa svínbeygt forráðamenn háskólans, 2013; Vísir.is, 21. ágúst 2013) eða verulega veikur maður (DV.is, 28. ágúst 2013a). Með því er hvoru tveggja í senn dregið úr persónulegri ábyrgð viðkomandi á eigin gjörðum og samfélagslegri ábyrgð gagnvart þeim undirliggjandi þáttum samfélagsskipaninnar sem svo koma fram í kynferðislegu ofbeldi, ágengni og valdbeitingu.

Sjúkdómsvæðing (e. *medicalization*) lýsir sér í tilfærslu tiltekinna fyrirbæra, til að mynda þáttum úr mannlegum veruleika, hegðun og samfélagslegum vandamálum, yfir á svið lækna og sjúkdóma þegar orðræða læknisfræðinnar er notuð til skýringar á þeim (Conrad, 2007). Umræða þeirra sem telja gjörðir hins meinta geranda óviðurkvæmilegar og leggjast gegn því að hann fái að kenna er oft og tíðum með þessum hætti. Eru brotin gegn þolanda á þann hátt látin bera vitni um sjúklegt ástand meints geranda. Þær hugmyndir koma til að mynda skýrt fram í orðunum: „Ég hins vegar lít kynferðisafbrot mjög alvarlegum augum og það sem komið hefur fram í fjölmiðlum um brot [hins meinta geranda] ber vitni um það að hann sé mjög veikur maður“ (DV.is, 28. ágúst 2013a). Þegar kynferðisbrot eru sjúkdómsvædd er dregið úr ábyrgð meints geranda (Finnborg S. Steinþórsdóttir og Gyða M. Pétursdóttir, 2019). Conrad (2007) bendir á hvernig tiltekin hegðun einstaklinga sé með ítökum læknisfræðinnar rakin til veikinda eða læknisfræðilegra ástæðna. Fyrir vikið sé einstaklingurinn ekki álitinn hafa nokkru um hana ráðið og því ekki ábyrgur gjörða sinna. Þetta birtist skýrt í orðræðunni; hinn meinti gerandi er gerður sjúkur sökum gjörða sinna og um leið eru gjörðir hans gerðar að afleiðingu sjúkleika hans og hann þar með leystur undan ábyrgð á gjörðum sínum.

Á sama tíma má greina gagnorðræðu þar sem hart er lagt gegn þess háttar tilvísunum í sjúkdóma á þeim forsendum að hún afsaki gerendur. Um leið er skrefið þó tekið enn lengra í átt að skrímslavæðingu kynferðisbrotamanna með því að setja þá á lægra siðferðisstig með vísunum í illt innra eðli: „Getur ekki hugsanlega verið að [meintur gerandi] sé einfaldlega vondur maður“ (Meinað að mæta í kistulagningu systur sinnar, 2013). Með því er látið eins og brotin opinberi hið eina sanna eðli gerenda: „Það sem er merkilegast við hann er siðleysið sem hann hefur komist upp með áratugum saman og hefur bitnað á mörgum þeim sem síst skyldi. Undir grímu framhleypli og mælsku er ógeðfelldur einstaklingur sem skömm er að fyrir þjóðfélagið“ (Vísir.is, 21. ágúst 2013), líkt og aðrir þættir persónu hins meinta geranda séu ekkert nema gervi þar sem undir leynist ógeðfellt skrímsli: „Mikið andskoti er alltaf ógeðslegt að sjá þennan pervert án þess að hann sé með hauspoka“ (Vísir.is, 21. ágúst 2013). Þessari grímu hafi nú verið kastað svo sjáist í hans rétta andlit: „Þessi maður er rotta“ (Segir kynjafræðinga hafa svínbeygt forráðamenn háskólans, 2013) eða í fullkomnun ímyndar skrímslisins „blóðsuga [...] Þetta gerpi hefur skilið eftir sig sviðna jörð hvar sem hann kemur“ (DV.is, 28. ágúst 2013a).

Skrímslavæðingin vinnur bara öfganna á milli svo kynferðisbrotamaður verður lítið annað en skrímsli meðan aðrir þættir persónu hans eru útilokaðir sem yfirskin. Guðný Elísa Guðgeirsdóttir (2012) fjallar í pistli sínum „Viltu láta drepa skrímslið eða eigum við að bjóða honum kaffi?“, sem birtist á vefritinu knúz.is, um afleiðingar þess

háttar skrímslavæðingar. Hún bendir þar á hvernig kynferðisbrotamenn eru afmennskaðir af samfélaginu og úthrópaðir sem skrímsli. Þetta þýði þó jafnframt að þolendur þurfi að veða og meta hvort þeir á annað borð treysti sér til þess að segja frá nauðgun, hvort brotið gegn þeim hafi verið nægilega slæmt til þess að réttlæta það að segja frá en þá þurfi þeir líka að bera ábyrgðina á því að gerandi sé fordæmdur og útskúfaður sem skrímsli ofan á afleiðingar nauðgunarinnar sjálfrar. Samræmist það vel niðurstöðum þeirra Finnborgar Salome Steinþórsdóttur og Gyðu Margrétar Pétursdóttur (2019) um að brotapolar upplifi að þeir þurfi að taka ákvörðun um það hvort þeir séu tilbúnir að tala um kynferðisofbeldið sem þeir voru beittir og þurfa þá að taka ábyrgð félagslegum afleiðingum þess og að eyðileggja mannorð geranda. Þetta hafi jafnvel þau áhrif að brotapolar fara að efast um sjálfa sig, gera lítið úr eigin upplifun, ásaka sjálfa sig og hræðast það að greina frá kynferðisofbeldi eða kæra það. Skrímslavæðing kynferðisbrotamanna er því aðeins til þess að letja þolendur enn frekar frá því að segja frá og getur þá á sinn hátt átt þátt í þöggun um kynferðisbrot.

Margir taka þessari skrímslavæðingu kynferðisbrotamanna beinlínis fegins hendi og nota hana til staðfestingar fyrri skoðunum á hinum meinta geranda. Hann virðist umdeild persóna í samfélaginu þar sem sitt sýnist hverjum. Í umræðu um málið má þannig sjá hvernig andstæðingar hans leita þar færiss til að stela málinu og laga það að eigin tilgangi, að finna á hinum meinta geranda höggstað. Á þann hátt segir einn meinfýsinn: „Mikið finnst mér gaman að [meintur gerandi] sé að taka slaginn í þessu máli. Það gerir ekkert nema að sverta mannorð hans frekar og sýna hans rétta karakter í þessu máli. Gaman að sjá að ég hafði rétt fyrir mér varðandi kauða... *nær í poppkorn*“ („Var sautján ára– ekki á barnsaldri, svo það sé á hreinu“, 2013) og undirstrikar með því eigin andúð.

Skrímslavæðingin virkar svo á gagnstæðan hátt þannig að ef gerandi samræmist ekki hugmyndum um skrímslið getur hann ekki verið kynferðisbrotamaður. Þannig hefur verið bent á að afmennskun geranda hefur þau áhrif að þeir sem álitnir eru vera venjulegir menn, svo ekki sé talað um hjálpsamir og vingjarnlegir, séu ekki taldir geta verið nauðgarar. Þeir hljóti að vera hafðir fyrir rangri sök (Guðný Elísa Guðgeirsdóttir, 2012). Sú hlið skrímslavæðingar kynferðisbrotamanna hefur þess vegna þveröfug áhrif við skrímslagervingu hins meinta geranda þegar þær hliðar hans sem ekki samræmast hugmyndum um skrímsli koma í veg fyrir að horfst sé í augu við gjörðir hans. Einn lýsir kynnum sínum af geranda svo: „[meintur gerandi] er frábær maður. Í þau fjölmörgu skipti sem ég hef hitt hann í gegnum tíðina hefur hann ávallt verið hinn blíðasti herramaður“ (Rektor: Deildir skólans hafa faglegt sjálfstæði, 2013). Hér eru jákvæðir eiginleikar hans og háttvísi ósamræmanleg skrímslavæddum kynferðisbrotamönnum og þess háttar þættir því virtir að vettugi. Og mannkostir hins meinta geranda eru margir: honum er lýst sem „mjöghæfum stjórnálamanni!“ (DV.is, 31. ágúst 2013), hann er „[m]aður með storkostlega hæfileika“ (DV.is, 28. ágúst 2013a), „[meintur gerandi] er leiftrandi skemmtilegur og án efa áhugaverður fyrirlesari“ (Háskólinn fundar vegna meints „dónakarls“, 2013), og ekki síst „fylkti [hann sér] með gegn byssuskjöftum annars mesta herveldis okkar tíma“ (Af kynjaverum, 2013). En um leið og meintum geranda er lýst er í engu ýjað að háttsemi hans. Hann er hetja og þar með ekkert skrímsli.

Skrímslavæðing er í raun eins konar tvíkostur þar sem valið stendur milli tveggja einhliða ímynda sem hvor um sig útilokar hina. Skrímslavæddur kynferðisbrotamaður getur ekki búið yfir jákvæðum eiginleikum á sama hátt og maður þekktur af góðu getur ekki hafa framið kynferðisbrot. Þannig ræður skrímslavæðingin hvoru tveggja; því að efast sé um góðmennsku hans með því að stimpla hann sem vondan mann og eins einhuga viðbrögðunum sem útiloka með afgerandi hætti hvers kyns ámæli: „Nei það getur ekki verið“ (Meinað að mæta í kistulagningu systur sinnar, 2013).

Skýrasta dæmið um tvíkost skrímslavæðingarinnar má greina þar sem tekist er á við þá tilhneigingu fólks að „breg[ða]st ókvæða við að heyra svona ásakanir á [meintum geranda]“ og ríghalda í hans fyrri ímynd, tilhneigingu sem hér er sagt nauðsynlegt að berjast gegn. En um leið er valþröng skrímslavæðingarinnar með öllu staðfest:

Í raun ertu að segja þeim að [meintur gerandinn] í hausnum þeirra sé ekki til. Hafi líklega aldrei verið til. Og það sem meira er, þá ertu að segja þeim að þeim líki vel við barnaniðing, hafi litið upp til hans, tekið í höndina á honum og hrósað honum. Að þau hafi ekki séð í gegnum blekkinguna. Þú ert semsagt bæði að reyna að drepa þann mann sem [meintur gerandi] er í hausnum á þeim, og segja þeim að þau hafi algjörlega brugðist sem mannþekkingarar, hafi jafnvel tekið inn á sig einhverjar hugmyndir eða hugsanir frá honum, beint eða óbeint (Kvalarar, 2014).

Þessi orð sem eru svo gott sem hrein skrímslavæðing þótt yfirveguð sé. Maðurinn sem þeim líkaði vel við er hér ekki til en í hans stað er „barnaniðingur“; skrímli. Í þessari greiningu er þó snert á mikilvægum punkti, þ.e. tregðunni við að viðurkenna nokkra samleitni með veruleika skrímslisins; að fólk geti ekki sætt sig við að líka vel við og líta upp til barnaniðings, en kannski ekki síður einmitt að það deili með honum viðhorfum og hugsunum, að það eigi eitthvað sameiginlegt með þessu skrímli. McAlinden (2014) segir þessa ímynd kynferðisbrotamannsins benda til þess að sá veruleiki að menn sem brjóti kynferðislega á börnum geti allt eins tilheyrt „okkur“, að þeir séu ekki svo skýrt aðgreindir sem „hinir“, sé verulega ógeðfelldur sannleikur fyrir samfélagið að takast á við. Þannig er tregðan til þess að viðurkenna brot hins meinta geranda réttilega rakin til ósamræmanleika skrímslisins við „okkur“. Athugasemdin hér að ofan, sem ætluð var til þess vinna gegn afneitun á gjörðum geranda, verður því öflugverkandi þegar hún staðfastlega gerir út á þá skýru aðgreiningu í stað þess að grafa undan henni. Mennska geranda er ekkert nema blekking sem ber að drepa og hann því gerður algerlega að skrímslinu. Er það fyllilega í samræmi við greiningu McAlinden (2014) sem bendir á veigamikla tiltrú fólks á að aðeins „ókunnugt, illgjarnt og óæðra ómenni“ (bls. 188) gæti brotið kynferðislega á börnum. Þær Vala Hrönn Isabel Pétursdóttir og Helga Þórey Bjönsdóttir (2015) benda einnig á að með því að einblína á illsku en horfa framhjá því sammanlega sé gerendum neitað um möguleika á persónulegri ábyrgð og um leið sé neitað að horfast í augu við veruleika vandamálsins. Þar af leiðandi er ekki hægt að færast nær neinni lausn heldur sé vandamálinu aðeins viðhaldið. Skrímslavæðingin veldur því að gerandi verður aðeins annað hvort eða: ólöstuð hetjan okkar eða grímulaust skrímli hinna.

Umræður og lokaorð

Umræða þessi í kjölfar afturköllunar ráðningar meints geranda til starfa í háskóla gefur greinagóða innsýn í ríkjandi hugmyndir um kynferðisbrot og gerendur. Í orðræðunni er tekist á um hlutverk gerenda kynferðisbrota sem kemur fram í klofinni afstöðu gagnvart hinum meinta geranda. Í annan endann er hann séður sem sjúkur kynferðisbrotamaður og skrímsli. Í hinn endann, þar eð skrímslið er ósamræmanlegt við hinn venjulega mann, svo ekki sé talað um þann sem býr yfir mannkostum, er hann séður sem lastalaus, óflekkuð hetja og fyrirmyndarkennari. Þetta eru hlutverk sem breiða yfir gerendahæfni og gjörðir og gefa því lítið rými fyrir persónulega ábyrgð.

Á sama tíma má sjá eins konar stigveldi kynferðisofbeldis þar sem brotin eru í samanburði við hugmyndir um „raunveruleg kynferðisbrot“ undanskilin kynferðisofbeldi. Í ljósi samfellulíkansins ber að forðast að gera lítið úr eða afneita þeim skaða sem fylgt getur kynferðislegri áreitni óháð því hversu lítilvæg eða góðlátleg hún kann að þykja. Þess í stað ættum við einmitt frekar að skoða hvers vegna þess háttar hegðun sé álitin lítilvæg eða góðlátleg, hvort það endurspegli reynslu þeirra sem fyrir henni verða eða hvort slíkar skilgreiningar séu frekar til þess fallnar að afneita og gera lítið úr reynslu þeirra sem beittir eru kynferðislegu ofbeldi. Frá því þessi umræða átti sér stað hefur þó stórt skref verið tekið í þá átt í krafti Metoo-hreyfingarinnar. Metoo-frásagnirnar hafa ekki aðeins leitt okkur fyrir sjónir hversu viðamikið og gegnumgangandi vandamál kynferðisleg áreitni er heldur jafnframt þær verulegu afleiðingar sem áreitninni fylgja. Þar lýsa þolendur niðurlægingunni og kvíðanum sem fylgir í kjölfarið þegar þeir eru stöðugt á varðbergi gagnvart frekara ofbeldi sem hamlar mjög félagslífi og kemur í veg fyrir að þeir fái sinnt og notið vinnu sinnar (Annadís Gréta Rúdólfsdóttir og Gyða Margrét Pétursdóttir, 2019).

Þeir sem fylkja sér um málstað hins meinta geranda eru fleiri, hvort heldur sem er í athugasemdakerfum eða skoðanaskrifum, þekktari, þar sem fjöldi nafntogaðra manna með íburðarmikið áhrifavald kemur fram og gagnrýnir afturköllun ráðningarinnar, og hafa greiðara aðgengi að fjölmiðlum. Engu að síður má greina gagnorðræðu við næstum hvert einasta orðræðubragð og umræðustýringu. Þar leika athugasemdakerfin og netumræðan ekki síst viðamikið hlutverk, en það er vettvangur sem hefur gefið færi á að koma fram femínískri þekkingu og gagnorðræðu um kynferðisofbeldi í almenna umfjöllun (Easteal, Holland og Judd, 2015). Í umræðunni, þar sem vissulega er oft farið offari í málflutningi, myndast þannig jafnframt rými fyrir skoðanaskipti og rödd gagnorðræðunnar sem hætt hefði verið við að yrði annars undir í almennri umfjöllun um málið en fær í netumræðunni tækifæri til að heyrast þó veikróma sé.

Orðræðan og sú þekking sem þar er sköpuð er að stærstum hluta mönnuð körlum. Innihaldsgreiningin gefur ekki færi á að greina ásetning þessara karla eða þau áhrif sem þessi kynjaskekkja hefur á orðræðuna en bent hefur verið á hvernig sjónarhorn karla og kvenna ráðist af félagslegum heimi þeirra sem sé ólíkur (Smith, 2004). Samsvarar það vel hugmyndum Bourdieu (1990) um væntingar okkar, venjur og viðhorf sem við tileinkum okkur í tengslum við félagslegar formgerðir og samfélagslegar aðstæður. Má því ætla að ólík samfélagsstaða karla og kvenna hafi áhrif

á viðhorf þeirra og skoðanir sem svo getur komið fram í almennri umræðu. Þó er ekki verið að segja að karlar geti ekki tekið upp málstað kvenna (Þorgerður Einarsdóttir, 2004) né heldur að konur geti ekki allt eins tekið þátt í, stutt undir og viðhaldið valdastöðu karla gagnvart konum (Bourdieu, 1990; Gyða Margrét Pétursdóttir, 2017).

Yfirgnæfandi þátttaka karla í umræðunni og umframaðgengi þeirra að fjölmiðlum endurspeglar ríkjandi valdakerfi um leið og það gefur aukið færi á að því sé viðhaldið, þegar ómeðvitað gildismat okkar og viðhorf sem iðulega eru í takt við ráðandi samfélagsskipan fær hér frekari möguleika til endursköpunar, ekki síst í krafti karllægs valds. Og hér má sjá hvernig orðræðan, í kjölfar þess að ráðning meints geranda var afturkölluð, fellur að hagsmunum ráðandi valds, þar sem valdamiklir karlar fylkja sér um málstað annars valdakarls og hann er leystur undan ábyrgð meðan brotunum er ýtt til hliðar.

Heimildir

- Af kynjaverum. (2013, 2. september). *DV*, bls. 15.
- Alcoff, L. M. (2018). *Rape and resistance*. Cambridge: Polity press.
- Andrea G. Dofradóttir, Kristjana Stella Blöndal og Friðrik H. Jónsson. (2004). *Einelti og kynferðisleg áreitni í Háskóla Íslands: Unnið fyrir Jafnréttisnefnd HÍ*. Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Annadís Gréta Rúdólfssdóttir og Gyða Margrét Pétursdóttir. (2019). Ógeðið í felulitum eða grímulaust: Birtingarmyndir gerenda í #MeToo-frásögnum og afleiðingar ofbeldis. Í 19. júní.
- Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (2001). *Masculine Domination*. Stanford: Stanford University Press.
- Carabine, J. (2001). Unmarried Motherhood 1830-1990: A Genealogical Analysis. Í M. Wetherell, S. Taylor og S. J. Yates (ritstj.), *Discourse as Data* (bls. 267-310). London: Sage Publications.
- Conrad, P. (2007). *The Medicalization of Society: On the Transformation of Human Conditions into Treatable Disorders*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- DV.is. (2013a, 28. ágúst). Sótt af <http://www.dv.is/frettir/2013/8/28/aetla-ekki-ad-taka-radningu-jons-baldvins-thegjandi/>
- DV.is. (2013b, 28. ágúst). Sótt af <http://www.dv.is/frettir/2013/8/28/jon-baldvin-verdur-ekki-gestafyrirlesari/>
- DV.is. (2013, 31. ágúst). Sótt af <http://www.dv.is/frettir/2013/8/31/jon-baldvin-ritthjofur-og-talibanar-i-haskola-islands/>
- Easteal, P., Holland, K. og Judd, K. (2015). Enduring themes and silences in media portrayals of violence against women. *Women's Studies International Forum*, 48, 103-113.
- Eyjan.is. (2013, 31. ágúst). Sótt af <http://eyjan.pressan.is/frettir/2013/08/31/egill-helgason-ekki-hlutverk-haskola-islands-ad-setja-jon-baldvin-i-bann-heiftn-a-netinu/>
- Eyjan.is. (2013, 1. september). Sótt af <http://eyjan.pressan.is/frettir/2013/09/01/brynjar-ekkert-plass-fyrir-kaerleika-i-husi-brennuvargsins-haskolinn-verdur-ad-taka-hressilega-i-taumana/>

- Fileborn, B. (2013). *Conceptual understandings and prevalence of sexual harassment and street harassment*. Melbourne: Australian Centre for the Study of Sexual Assault.
- Finnborg Salome Steinþórsdóttir. (2013). *Vinumennning og kynjatengsl lögreglunnar: af hverju eru konur svo fámennar meðal lögreglumanna?* Ríkislögreglustjórnin, Nýsköpunarsjóður námsmanna og Háskóli Íslands.
- Finnborg Salome Steinþórsdóttir og Gyða Margrét Pétursdóttir. (2019). Ábyrgar konur og sjúkir karlar: Birtingarmyndir nauðgunarmenningar í íslensku samfélagi. Óbirt grein.
- Foucault, M. (1984). Truth and Power. Í P. Rabinow (ritstj.), *The Foucault Reader* (bls. 51-75). New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books.
- Franzosi, R. (2008). Content Analysis: Objective, Systematic, and Quantitative Description of Content. Í *Content Analysis - Vol. I* (bls. xxi-xlix). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Guðný Elísa Guðgeirsdóttir. (2012, 12. nóvember). Viltu láta drepa skrímslið eða eigum við að bjóða honum kaffi? Sótt af <https://knuz.wordpress.com/2012/11/12/viltu-lata-drepa-skrimslid-eda-eigum-vid-ad-bjoda-honum-kaffi/>
- Gyða Margrét Pétursdóttir. (2009). *Within the Aura of Gender Equality: Icelandic Work Cultures, Gender Relations and Family Responsibility, A Holistic Approach*. Reykjavík: Stjórn málafræðideild Háskóla Íslands.
- Gyða Margrét Pétursdóttir (2012). Mengandi myndugleiki og óhlýðni: Femínískur baráttukvenleiki hróflar við áru kynjajafnréttis. Í Silja Bára Ómarsdóttir (ritstj.), *Rannsóknir í félagsvísindum XIII* (bls. 1-9). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Gyða Margrét Pétursdóttir. (2017). Fire-raising feminists: Embodied experience and activism in academia. *European Journal of Women's Studies*, 24(1), 85-99.
- Harding, S. (1993). Rethinking Standpoint Epistemology: What Is „Strong Objectivity“? Í L. Alcoff og E. Potter (ritstj.), *Feminist Epistemologies* (bls. 49-82). New York: Routledge.
- Háskóli Íslands – griðastaður dónakarla? (2013, 28. ágúst). Sótt af <https://knuz.wordpress.com/2013/08/28/haskoli-islands-gridastadur-donakarla/>
- Háskólinn fundar vegna meints „dónakarls“. (2013, 28. ágúst). Sótt af <http://www.visir.is/haskolinn-fundar-vegna-meints--donakarls-/article/2013130829137>
- Hearn, J. (2018). You, them, us, we, too? ...online–offline, individual–collective, forgotten–remembered, harassment–violence. *European Journal of Women's Studies*, 25(2), 228-235.
- Hildur Fjóra Antonsdóttir og Þorbjörg Sigríður Gunnlaugsdóttir. (2013). *Tilkynntar nauðganir til lögreglu á árunum 2008 og 2009: Um afbrotið nauðgun, sakborning, brotþola og málsmeðferð*. Reykjavík: Edda öndvegissetur og Háskóli Íslands.
- Hólmfríður K. Gunnarsdóttir, Herdís Sveinsdóttir, Jón Gunnar Bernburg og Hildur Friðriksdóttir. (2006). Lifestyle, harassment at work and self-assessed health of female flight attendants, nurses and teachers. *Work*, 27, 165-172.
- Ingólfur Ásgeir Jóhannesson. (2006). Leitað að mótsögnum: Um verklag við orðræðugreiningu. Í Rannveig Traustadóttir (ritstj.), *Fötlun: Hugmyndir og aðferðir á nýju fræðasviði* (bls. 178-195). Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Jakob Bjarnar Grétarsson. (2013). *Íhugar að fara í mál gegn HÍ*. Bylgjan.

- Karen Kjartansdóttir. (2013, 1. september 2013). Fyrirverandi innanríkisráðherra segir Háskóla Íslands fremja mannréttindabrot. Sótt af <http://www.visir.is/fyrirverandi-innanrikisradherra-segir-haskola-islands-fremja-mannrettindabrot/article/2013130909983>
- Kelly, L. (1987). The Continuum of Sexual Violence. Í J. Hanmer og M. Maynard (ritstj.), *Women, Violence and Social Control* (bls. 46-60). Houndmills: Macmillan Press.
- Kelly, L. (2001). *Routes to (in)justice: a research review on the reporting, investigation and prosecution of rape cases*. London: Her Majesty's Crown Prosecution Service Inspectorate.
- Kelly, L. og Radford, J. (1990). 'Nothing really happened': The invalidation of women's experiences of sexual violence. *Critical Social Policy*, 10(30), 39-53.
- Kelly, L., og Radford, J. (1996). "Nothing really happened": The invalidation of women's experiences of sexual violence. Í M. Hester, L. Kelly og J. Radford (ritstj.), *Women, violence and male power: Feminist activism, research and practice*. Buckingham: Open University Press (bls. 19-33).
- Kelly, L. og Radford, J. (1998). Sexual Violence Against Women and Girls: An Approach to an International Overview. Í R. E. Dobash og R. P. Dobash (ritstj.), *Rethinking Violence Against Women* (bls. 53-76). Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Kvalarar. (2014). Sótt af <https://knuz.wordpress.com/2014/01/31/kvalarar/>
- „Mala domestica ...“ (2012, 22. febrúar).. Sótt af <https://web.archive.org/web/20120319180118/http://jhb.is/default.asp?ID=262>
- McAlinden, A.-M. (2014). Deconstructing victim and offender identities in discourses on child sexual abuse: Hierarchies, blame and the good/evil dialectic. *The British Journal of Criminology*, 54(2), 180-198.
- Meinað að mæta í kistulagningu systur sinnar. (2013, 11. október). Sótt af <https://www.dv.is/folk/2013/10/11/eg-vil-bara-frid-7199AS/>
- Mendes, K., Ringrose, J. og Keller, J. (2018). #MeToo and the promise and pitfalls of challenging rape culture through digital feminist activism. *European Journal of Women's Studies*, 25(2), 236-246.
- Ragnheiður Bragadóttir. (2006). *Kynferðisbrot*. Reykjavík: Lagastofnun Háskóla Íslands.
- Rektor: Deildir skólans hafa faglegt sjálfstæði. (2013, 2. september). Sótt af <http://www.dv.is/frettir/2013/9/2/rektor-deildir-skolans-hafa-faglegt-sjalfstaedi/>
- Segir kynjafræðinga hafa svinbeygt forráðamenn Háskólans. (2013, 11. september). Sótt af <http://www.visir.is/kynjafraedingar-svinbeygdu-forradamenn-haskolans/article/2013130919864>
- Sigrún Júlíusdóttir. (2011). *Nauðgun: tilfinningaleg og félagsleg hremming. Rannsóknarviðtöl við 24 konur*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Smith, D. E. (2004). Women's perspective as a radical critique of sociology. Í S. G. Harding (ritstj.), *The Feminist Standpoint Reader: Intellectual and Political Controversies* (bls. 21-34). New York: Routledge.
- Steinunn Rögnvaldsdóttir. (2015). *Kynferðisleg áreitni gagnvart starfsfólki í þjónustustörfum: Rannsókn á upplifun starfsfólks á kynferðislegri áreitni á vinnustað*. Starfgreinasamband Íslands og RIKK Rannsóknastofnun í jafnréttisfræðum.

- Vala Hrönn Isabel Pétursdóttir og Helga Þórey Bjönsdóttir. (2015). „...Ég hefði getað staðið uppréttur með það en ekki með þetta helvíti á bakinu...“: Um viðhorf og upplifanir íslenskra kynferðisbrotamanna. Í Helga Ólafs og Thamar M. Heijstra (ritstj.), *Rannsóknir í félagsvísindum XVI* (bls. 1-9). Reykjavík: Félagsvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Van Dijk, T. A. (1995). Aims of Critical Discourse Analysis. *Japanese Discourse, 1*, 17-27.
- Vansæmd rektors. (2013, 4. septembar). Sótt af <https://www.dv.is/leidari/2013/9/4/vansaemd-rektors-XV5N0V/>
- „Var sautján ára– ekki á barnaldri, svo það sé á hreinu“. (2013, 20. september). Sótt af <http://www.dv.is/frettir/2013/9/20/var-sautjan-ara-ekki-barnaldri-svo-thad-se-hreinu/>
- Visir.is (2013, 21. ágúst). Sótt af <http://www.visir.is/jon-baldvin-kennir-i-haskola-islands/article/2013708239965>
- Þorgerður Einarsdóttir. (2004). „Hið vísindalega er pólitískt“. Femínismi sem fræðikenning andófs og breytinga. Í Þóroddur Bjarnason og Helgi Gunnlaugsson (ritstj.), *Íslensk félagsfræði: Landnám alþjóðlegrar fræðigreinar* (bls. 209-234). Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Þóra Tómasdóttir. (2012a). Meint kynferðisbrot Jóns Baldvins. *Nýtt líf*, bls. 68-75.
- Þóra Tómasdóttir. (2012b). Vill að fólk taki afstöðu. *Nýtt líf*, bls. 76-77.

Um höfunda

Ívar Karl Bjarnason (ivarkarl@hi.is) hefur stundað rannsóknir í kynjafræði við Háskóla Íslands, þar á meðal hjá RIKK, Rannsóknastofnun í jafnréttisfræðum. Hann lauk bakkalárprófi í bókmenntafræði frá Háskóla Íslands árið 2013 og meistarafrófi í kynjafræði árið 2016. Ívar hefur til að mynda rannsakað kynferðisofbeldi, reynslu kvenna af fíknimeðferð og áföllum og kynjun í álitum um hæfni hæstaréttardómara.

Gyða Margrét Pétursdóttir (gydap@hi.is) er dósent í kynjafræði við Stjórnfræðideild Háskóla Íslands. Hún lauk meistarafrófi í félagsfræði árið 2002 og doktorsprófi í kynjafræði frá Háskóla Íslands árið 2009. Gyða hefur meðal annars rannsakað ýmsar birtingarmyndir kynbundins ofbeldis, kvenleika, karlmennsku og kynjaða vinnumenningu.